

SZÉLL KÁLMÁN
pénzügyminiszter:
1875. március 2. - 1878. október 11.
Kabinetportré
Koller Károly utódainak
műterméből

Koller tanár
— utódai —

cs. és kir. udv. t. t. ny. k. p. e. s. z. k.
BUDAPESTEN.

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

A PÉNZÜGYMINISZTER

SZÉLL KÁLMÁN KONSZOLIDÁCIÓS PROGRAMJA

A következőkben alapvetően két történelmi szituációt elemzünk Széll Kálmánra fókuszálva: azt, amelyikben Magyarország pénzügyminisztere lett, és azt, amelyikben megszűnt annak lenni. A kezdő- és a végpont között – mintegy logikai kapocsként – Széll Kálmán pénzügyminiszteri működésének fontosabb eredményeit vázoljuk fel. Ennek megfelelően először a Szabadelvű Párt megalakulásának körülményeit, Széll Kálmánnak a fúzió létrehozásában játszott szerepét, utóbb pedig a kormány szempontjából válságos 1878-as év, azon belül is kiemelten Bosznia-Hercegovina megszállásának nehézségeit ismertetjük.

A Deák-pártban az 1870-es évek elejétől egyre fontosabb emberré váló Széll Kálmánt Szilárd József miniszterelnök 1873–1874 fordulóján felkérte pénzügyminiszternek, ő azonban visszautasította az invitálást. Ezzel jó taktikai érzékről tett tanúbizonyságot, a magyar államháztartás ugyanis az 1870-es évek első felében, különösen az 1873-as gazdasági válság után nagyon nehéz helyzetbe került. Az állami kiadások 1868 és 1873 között mintegy 70%-kal, 147,5 millió forintról 251,2 millióra növekedtek. A kiadások megugrásával a bevételek nem tudtak lépést tartani, 1868–1873 között csak 18%-kal, 154,1 millióról 181,7 millióra emelkedtek. A hiányt, valamint a kiemelten fontos állami beruházásokkal (például vasútépítésekkel, építkezésekkel) kapcsolatos kiadásokat ezért az állam kölcsönökből fedezte: 1867–1872 között mintegy 193 millió forintnyi hitel felvételére került sor.

A PÉNZÜGYI ÖSSZEOMLÁS RÉME

A több szempontból válságos 1873-as évnnyarán Magyarországot csak egy hajszál választotta el a csődtől, Kerkapoly Károly pénzügyminiszter ugyanis július végén még nem tudta, hogy augusztusban miből fogja kifizetni az állami tisztviselőket. Az utolsó napokban összekoldult rövid lejáratú hitelekből tengődött az állam, míg az év végén sikerült egy újabb 153 millió forintos kölcsönhöz jutni, igaz, súlyos feltételek mellett. Az állami beruházásokat szinte teljesen leállították, és ettől kezdve az államháztartás konszolidációja vált az egyik leg-sürgetőbb feladattá.

A józanul gondolkodók – akik közé Széll Kálmánt is sorolhatjuk – azonban tudták, hogy a szigorú takarékoság mellett elengedhetetlen az adóterhek jelentős emelése. A népszerűtlen intézkedésekkel járó káros következményeket azonban csak egy erős és egységes

kormánypárt által támogatott pénzügyminiszter kerülhetett el. A kormányzó Deák-párt bomlási folyamata viszont épp ezekben az években gyorsult fel. Egyre inkább önállósodott a Sennyey Pál körül szerveződő konzervatív csoport, továbbá a volt miniszterelnök, Lónyay Menyhért személyes hívei (a „vacsora-párt”) is külön frakciót alkottak. Az 1875-ös pártegyesülés előtt Széll nem látott megfelelő hátteret pénzügyi elképzelései megvalósításához. Persze nem ő volt az egyetlen, aki így gondolkodott: 1873 decemberében, amikor Kerkapoly Károly lemondott, Szilárd miniszterelnök senkit sem talált a pénzügyminiszteri posztra, így egészen 1874 márciusáig ő volt kénytelen vezetni a tárcát.

A Deák-párt és a Balközép Párt valamilyen formában történő egyesülésének gondolatát nem csupán a pénzügyi problémák hívták elő, hiszen már viszonylag korán, 1868–1869 fordulóján elindultak a kezdeti tapogatózások.

Széll Kálmán elődei

LÓNYAY MENYHÉRT

pénzügyminiszter:

1867. február 20. – 1870. május 21.

KERKAPOLY KÁROLY

pénzügyminiszter:

1870. május 21. – 1873. december 19.

A pénzügyi összeomlás réme mindazonáltal erőteljes lökést adott az amúgy nehezkesen haladó folyamatnak. Ghyczy Kálmán, a Balközép elnöke és „*egyetlen valódi pénzügyi kapacitása*” előbb kilépett pártjából, majd 1873 decemberében létrehozta a mintegy 30 főt számláló Középpártot. Az 1874 márciusában megalakuló Bittó-kormányban pedig – a király és más vezető politikusok hosszas rábeszélésére – elvállalta a pénzügyi tárcát. Hosszú távon ő is csak adóemeléssel, szigorú megszorításokkal és az adóbehajtás hatékonyságának fokozásával tudta elképzelni az állami pénzügyek rendezését. Az 1875. évi költségvetés kapcsán beterveztett javaslataival ki is vívta magának a népszerűtlenséget. Az ösztűz nem maradt el, a Deák-párt és a Balközép soraiból is támadták az adóemelési koncepciót, Tisza Kálmán még a részletes tárgyalás alapjául sem volt hajlandó elfogadni a költségvetési tervezetet. Ghyczy főtanácsnoksága

mindazonáltal úttörő jellegű volt, mert a fúzió után Széll Kálmán többé-kevésbé az ő javaslataira támaszkodva kezdett hozzá a pénzügyi konszolidáció megvalósításához.

A PÁRTFÚZIÓ

A várva várt pártfúzióra végül 1875. március 1-jén került sor, amelyet február folyamán hosszas tárgyalássorozat előzött meg. Az események Tisza Kálmán február 3-i képviselőházi beszéde után gyorsultak fel, aki kijelentette, hogy a súlyos pénzügyi helyzet miatt a közjogi kérdéseket háttérbe kell szorítani. Tiszát február 15-én fogadta az uralkodó, akit meglepéssel töltött el Tiszának a közjogi kérdések tekintetében megváltozott álláspontja, legalábbis úgy gondolta, hogy meg lehet vele egyezni.

Ezen a ponton már Széll Kálmán is aktív részese volt az eseményeknek, egy-

részt a Deákkal folytatott kommunikációban, másrészt a fúziót közvetlenül megelőző február 19-i és 25-i, szűk körű egyeztetésekben játszott fontos szerepet. Deák Ferenc megromlott egészségi állapota miatt 1874-től személyesen már nem vett részt a pártéletben. Ettől függetlenül még mindig jelentős tekintélye volt a kormánypártban, a fontosabb ügyekről tájékozódott, illetve tájékoztatták, kikérték a véleményét.

Bár Tisza Kálmán a február 15-i audienciáján „*a közjogi nehézségeket illetőleg megnyugtatta Őfelségét*”, Ferenc József kívánságára a Balközép és a Deák-párt néhány vezetője között további egyeztetésre került sor, hogy kiderüljön: a belpolitika egyéb kérdéseiben sincs-e közöttük jelentős nézeteltérés. Ezen a február 19-én tartott megbeszélésen a Deák-pártot Szilágyi József, Csengery Antal, Gorove István és Széll Kálmán képviselte, míg a balközép részéről Tisza Kálmán, Simonyi Lajos, Péchy Tamás és Várady

SZILÁGYI JÓZSEF

pénzügyminiszter:

1873. december 19. – 1874. március 21.

GHYCZY KÁLMÁN

pénzügyminiszter:

1874. március 21. – 1875. március 2.

Gábor volt jelen. Móricz Pál visszaemlékezése szerint ők, azaz a balközépi képviselők tanácsolták Tiszának, hogy mindenképpen vonja be a megbeszélésbe Széll Kálmánt. Csengery Antal is kiemelte, hogy Széll Tisza különös kívánságára hívták meg. Mindez arra enged következtetni, hogy Tisza az új kormányban Széllt szánta pénzügyminiszternek, ezért az államháztartás rendezésének mikéntjét illetően szükségét érezte a vele való egyeztetésnek. Az értekezleten ugyanis hamar kiderült, hogy a két párt közötti egyetlen komoly vita a közeljövő pénzügyi politikájának kérdésében van.

A Deák-pártiak a kiadások szigorú csökkentése mellett az azonnali és jelentős adóemelést is elengedhetetlennek tartották, akár még a Ghyczy által javasoltnál is nagyobb mértékben. Széll Kálmán számszerű adatokkal alátámasztva, részletesen bemutatta, hogy adóemelés nélkül 1876 elejére Magyarországnak igen súlyos helyzettel kellene szembenéznie. A megszorításokat Tiszák is szükségesnek vélték, és bizonyos, nem túl jelentős adók bevezetését is támogatták. A nagyobb horderejű, 4%-os általános jövedelmi pótdadót viszont határozottan elleneztek, hiszen Ghyczy ezen javaslatát korábban hevesen támadták az országgyűlésben, így „a politikai morál kényszere alatt állván, lehetetlennek tartották ez évben – erre különös súlyt helyeztek – az adóemelés bármely módjába beleegyezniök”. Az értekezleten nem is sikerült eldönteni a kérdést, csak abban egyeztek meg, hogy ezt a feladatot majd az új kormánynak kell elvégeznie.

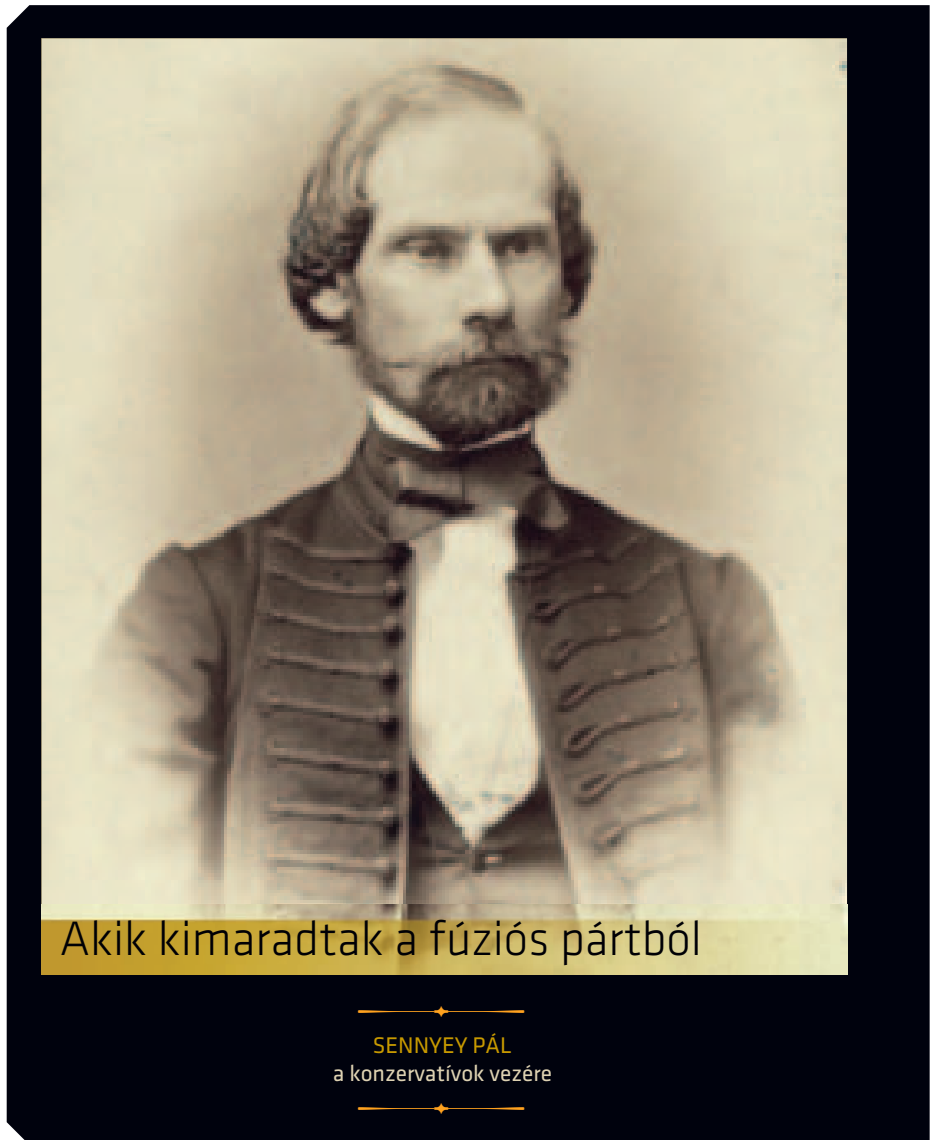
A leendő kabinet összeállítása február 21-én, Ferenc József Budapestre érkezése után kezdődött. A miniszterelnök kiválasztása elhúzódott, a szóba jöhető személyek ugyanis vagy nem vállalták a feladatot, illetve vagy a királynak, vagy Andrássy Gyula közös külügyminiszternek voltak fenntartásai velük szemben. Végül átmenetileg, a nyári választásokig Wenckheim Béla bárót bízta meg az uralkodó kormányalakítással. Széll Kálmánra pénzügyminiszterként számítottak.

Tisza Kálmán kezdeményezésére Wenckheim egy újabb értekezletet hívott össze, ezúttal konkrétan a pénzügyi kérdésekben elfoglalt különböző álláspontok megvitatására. Ez a tanácskozás február 25-én este zajlott Wenckheim lakásán. A Deák-pártból Széll Kálmán, Csengery Antal, Gorove István, Kerka-poly Károly, Horváth Lajos, Pulszky Ferenc és Wahrmann Mór, míg a Balközép részéről Tisza Kálmán, Tisza László, Si-

monyi Lajos, Várady Gábor, Péchy Tamás, Nikolics Sándor és Móricz Pál volt jelen.

Azt ugyan többen hangoztatták, hogy az állami pénzügyek rendezési módozataiban képviselt eltérő álláspontoknak nem szabad meggátolniuk a fúziót, a részletkérdésekben a február 19-i értekezlet óta nem történt közeledés a felek között. Széll ismét azon aggodalmának adott hangot, hogy az állami jövedelmek jelentős és haladéktalan növelése nélkül 1876 elején beáll a fizetéképtelenség. Tisza viszont úgy gondolta, hogy előbb a végletekig el kell menni a takarékoskodásban, aztán a lakosság adózóképességét kell javítani (vagy legalábbis elindítani a folyamatot), valamint a jegybank, a vámok és a fogyasztási adók kapcsán mielőbb meg kell kezdeni a tárgyalásokat az osztrákokkal. Ha még ezek után is szükséges, csak akkor lehet az adókat tovább emelni.

A balközépi képviselők ezúttal is a korábban már említett „politikai morálra” hivatkoztak, mely szerint 1875-ben nem tehetik meg, hogy támogatják az adóemelést, de jelezték, hogy utána viszont már hajlandóak lennének rá. Széll erre azt felelte, hogy az állami jövedelmek fokozása nélkül számításai szerint 1876-ra mindössze 17 millió forintot lehet átvinni 1875-ről, holott 53 millióra lenne szükség. Ez akkora különbség, hogy azonnali adóemeléssel sem lehet kiegyenlíteni, hitelre lesz szükség. Viszont már csak azért is szükséges a bevételek növelése, „mert oly nemzet, mely még készséget sem tanúsít önjaján, bár erőfeszítéssel is, segíteni magán, a hitel használásához sikerrel nem folyamodhatik, vagy igen drágán kénytelen azt megfizetni”. Csengery kijelentette, hogy nem tudna támogatni olyan kormányt, amely nem a Ghyczy és Széll által is szorgalmazott pénzügyi politikát folytatná.

Akik kimaradtak a fúziós pártból

SENNYEI PÁL
a konzervatívok vezére

A legtöbben lógó orral, kiábrándultan távoztak az értekezletről, csak Csengery, Wenckheim és Széll maradt ott Tisza Kálmánnal. Ebben a szűk körben végül sikerült kompromisszumra jutni, Tisza megígérte, hogy a törvényhozás következő ülészakájának elején, azaz az 1875. nyári választások után, ha a szükség úgy hozza, már támogatni fogja az intenzív adóemelést. Ezt az ajánlatot a többiek elfogadták, továbbá abban is megállapodtak, hogy néhány új adónemet minél hamarabb keresztülvisznek az országgyűlésben, a nyári választásokat mielőbb megtartják, az új törvényhozást pedig már szeptemberre összehívadják a királlyal.

Mindezek után viszonylag gyorsan eldőlt az is, hogy a fúzió utáni új párt Sennyey Pál konzervatív csoportja és Lónyay Menyhért vacsorapártja nélkül fog megalakulni. Tisza ugyan kezdeményezett tárgyalásokat Sennyeyvel és Lónyayval is, a további fejlemények isme-

retében azonban úgy tűnik, hogy Tisza részéről mindez inkább taktikai húzás volt. Bár Sennyey bevonását az új kormányba Wenckheim is szerette volna, a szélesebb koalíció gondolatát egyrészt Ferenc József és Andrássy sem támogatta, másrészt kérdéses, hogy maga Sennyey mennyire akart a létrejövő új párton belül maradni. A vacsorapárttal már más volt a helyzet, ők igenis szerettek volna az események aktív alakítóivá válni és egy esetleges koalícióban minél jelentősebb szerepet játszani.

Lónyay is reménykedni kezdett a hatalomba való visszatérésben, ami Széll Kálmán pénzügyminisztersége szempontjából sem volt mellékes. Lónyay hívei azt ajánlották Tiszának, hogy a Deák-párt magja helyett inkább velük egyesüljön, cserébe pedig mindössze annyit kértek, hogy Lónyay kapjon tárcát az új kormányban. Lónyay előéletét tekintve nagy valószínűséggel a pénzügyminisz-

teri posztra gondoltak, legalábbis Rákosi Jenő – a csoport oszlopos tagja – sorai erre engednek következtetni: „*Meg voltam győződve arról, hogy Tisza nem megy anélkül a kabinetbe, hogy a pénzügyi siker garanciáit (legalábbis Lónyay képében) magával bele ne vigye. Erősen hiszem, hogy nem tudnak a pénzügyi tárcával bánni. Sok tudományuk lehet, Széllnek csak is ismerete van sok, de a gyakorlat, a hozzávaló genie az egyedül Lónyayban van meg.*” Várakozásaik azonban nem teljesültek. Egyrészt Tisza nem fogadta el az – amúgy jelentősen megkésett – ajánlatot, mert attól tartott, hogy ezzel „*esetleg magunk ellenzékbe szorítanánk a kormánypárt legjobb tagjait*”, másrészt Lónyay a király szemében is ellenszenves volt. Így hát a megbeszélésekbe sem vonták be, ellentétben Széll-lel, akihez már a február 19-i értekezlet előtt is ragaszkodtak.

Széll Kálmán volt tehát a pénzügyminiszteri poszt egyértelmű várományosa. Február utolsó napjaiban a Wenckheim-kormány többi tagját is kiválasztották. Tisza Kálmán – bár ennek ideiglenességével mindenki tisztában volt – belügyminiszter lett, így rá hárult a nyári választások lebonyolításának feladata. Az előre megbeszélte foratókönyv szerint március 1-jén a Hungária Szálló dísztermében gyűlt össze a Deák- és a Balközép Párt, hogy megalakítsák a Szabadelvű Pártot, majd bemutatkozott az új kormány, végül mindannyian átvonultak a Dorottya utcába, a volt Deák-párt klubjába.

A SIKERES PÉNZÜGYMINISZTER

Az 1875 nyarán rendezett választásokat a Szabadelvű Párt hatalmas fölényrel nyerte meg, az ősszel megnyíló országgyűlésben 80%-os többséggel rendelkezett. Az állami pénzügyek rendezéséhez szükséges politikai háttér immár adott volt. Ferenc József októberben Tisza Kálmánt nevezte ki miniszterelnökké. Ám láthattuk, hogy az adóemelések kérdésében februárban milyen nehezen született meg a kompromisszum Tisza és Széll között. Ősszel, rövidesen Tisza miniszterelnöki kinevezése után újabb véleménykülönbség alakult ki közöttük. A magyar kormány ugyanis novemberben tárgyalásokat kezdeményezett az osztrák kormánnyal a – legtöbbször csak gazdasági kiegyezésnek nevezett – vám- és kereskedelmi szövetség módosításáról.

Három ponton szerettek volna Magyarország számára előnyösebb feltételeket kialkudni: kedvezőbb vámtételek,

LÓNYAY MENYHÉRT
a „vacsorapárt” feje

a fogyasztási adók elosztásának újraszabályozása, valamint önálló magyar vagy legalábbis a teljes paritás alapján álló jegybank (esetleg kartellbank). Tisza tehát korábbi ellenzéki programjának legalább néhány elemét megpróbálta kiharcolni – és így maga mellett tartani régi híveit –, továbbá az új gazdasági kiegyezéstől a magyar állami bevételek jelentős növekedését is várta. A nehéz tárgyalások hosszan elhúzódtak – csak 1878 februárjára sikerült megkötni az új kereskedelmi és vámszövetséget – és a kormány energiáinak jelentős részét lekötötték. Széllre mint pénzügyminiszterre az alkudozások során természetesen kiemelt feladat hárult.

Széll nem helyezte Tisza tárgyalási stratégiáját, a miniszterelnök ugyanis a jegybankkal kapcsolatos követeléseit állította a középpontba, Széll viszont inkább a fogyasztási adókra helyezte volna a hangsúlyt, mert az adott körülmények között önálló magyar jegybank felállítását nem tartotta célszerűnek (és lehetségesnek sem), politikai belátásból azonban nem bírálta nyilvánosan a miniszterelnök törekvéseit. A tárgyalások végül nem a várt mértékben hoztak sikert. A vámok kérdésében kompromisszum született az osztrákokkal (a pénzügyi, az ipari és a mezőgazdasági behozatali vámtételeket is megemelték), a fogyasztási adók elosztása tekintetében viszont nem sikerült a Magyarország számára hátrányos szisztémán változtatni, csak annyit értek el, hogy a kieső bevételért a magyar állam részleges kárpótlást kapjon Ausztriától.

A bankügyben 1877 februárjában született meg az egyezés, az országgyűlés viszont – szenvedélyes vitáktól kísérvé – csak 1878 júniusában szavazta meg az Osztrák–Magyar Bank felállításáról és szabadalmáról szóló törvényt. A magyar kormány az önálló jegybank – amúgy is kissé utópisztikus – létesítése helyett 1876-tól kartellbankban, végül teljes paritáson alapuló új „jegybanktársulatban” gondolkodott, de még ennek kiharcolása sem ment simán, elsősorban az Osztrák Nemzeti Bank (ONB) szívós tiltakozása miatt. Az ONB dualista alapon történő átszervezését a Tisza-kormány csak 1877. február 7-i lemondásával tudta kicsikarni. Az uralkodó személyesen lépett közbe az osztrák kormánynál és a jegybank vezetésénél a kompromisszum érdekében, majd február 26-án újra kinevezte a Tisza-kabinetet.

A jegybankot Osztrák–Magyar Banknak (OMB) nevezték át, és kötelezték,

ANDRÁSSY GYULA

hogy Budapesten a béccsel egyenrangú igazgatóságot létesítsen, növelje magyarországi fiókjainak számát, valamint a magyar pénzügyi igényeinek kielégítésére minimum 50 millió forintnyi tőkét bocsásson a budapesti főintézet rendelkezésére. A bank élén felváltva egy magyar és egy osztrák kormányzó állt, Bécsben és Budapesten egy-egy alkormányzó székelt, akiket az uralkodó nevezett ki. A főtanács további 12 tagjából nyolcat szabadon, kettőt-kettőt viszont a bécsi és a budapesti igazgatóság jelöltje közül választott a közgyűlés.

Az új vám- és kereskedelmi szövetség, valamint az OMB felállítása Magyarország szempontjából a legoptimistább számvetés szerint sem volt több részsikernél, viszont ezeknek az eredményeknek az elérése is jelentős energiát igényelt a kormánytól. Széll Kálmán a tárgyalások során és az országgyűlésben is hathatósan működött a kompromisszumok érdekében. Miután a fejleményekkel elégedetlen Simonyi Lajos földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1876 májusában lemondott, a tárgyalásoknak az ő tárcájára vonatkozó részeit is Széll Kálmán koordinálta. Simonyi helyére 1878-ig nem is került senki, a tárcát ideiglenesen Trefort Ágoston vállás- és közoktatásügyi miniszter vezette. Széll 1877 februárjában már Tiszával vállvetve küzdött a jegybank dualizálásáért, és tulajdonképpen együtt „zsarolták ki” az uralkodótól (illetve általa az ONB-től) az engedményeket.

A kortársak is kiemelték Széll 1878. február 4-i, terjedelmes képviselőházi beszédének fontosságát, amelyben a sokat támadott vámszövetség és tágabb értelemben az új gazdasági kiegyezés

védelmében szállt síkra. Számításokkal igazolta az osztrák–magyar egységes vámterület, valamint az új védővámok hasznosságát, hogy az így „természetessé” váló, Lajtán túli piac mekkora előnyt jelent a magyar agrárexportnak. Arra is kíméletlenül felhívta a figyelmet, hogy az Ausztriával való gazdasági közösség már csak azért is előnyös, „[m]ert mi vagyunk az ismeretlenebb, az újabb állam, mert mi vagyunk a gyengébb társ ebben a szövetségben. (Élénk mozgolódás a baloldalon.) Ez így van, és ezt nem fogják Önök semmiféle protestatiókkal, semmiféle exclamatiókkal mássá tenni.” A Szabadelvű Párt egyik 1878. januári értekezletén is kifejtette, hogy nézete szerint az adott politikai, gazdasági és pénzügyi helyzetben jobb egyezséget nem lehet elérni, a tárgyalásokat pedig mielőbb le kell zárni.

A MAGYAR ÁLLAMHÁZTARTÁS KONSZOLIDÁLÁSA

Széll programja négy alapvető elemet tartalmazott: szigorú takarékoság; az adóbevételek növelése; a pénzügyi adminisztráció és az adóbeszedés hatékonyságának javítása; a korábban felvetett, kedvezőtlen államkölcsonök konverziója.

Széll a minisztériumok kiadásait a lehető legkisebbre, mintegy 8,6 millió forinttal csökkentette, lehetőség szerint leállította az állami beruházásokat, még a királyi törvényesékek számának szűkítését is kiharcolta. Mindez természetesen nem azt jelentette, hogy a kiemelten fontos, több éve zajló infrastrukturális beruházásokat is félbehagyták, hiszen – csak néhány példát említve – 1876 áprilisában a Margit hidat, 1877 októberében a déli vasúti összekötő hidat adták át a forgalomnak. Fiume városának (elsősorban a kikötőnek) 1872–1873-ban megindított, stratégiai kiemelten fontos és igen költséges fejlesztése is folytatódott. Az 1876-os költségvetés vitájában mindezzel kapcsolatban Széll úgy fogalmazott, hogy „[a] kiadások megszorításának megvan a maga határa. Ezen határt megvonják az ország védképessége, közigazgatási, törvényhozási és kulturális institúcióinak fenntartása és a jövő fejlődésének tekintetei. Azontúl a megtakarítás rombolássá változik át, és [...] az adóképességnek megtámadását jelenti.”

Széll Kálmán az adórendszer reformjába is hamar belefogott. Az 1875 febru-

árjában Tiszával kötött megállapodás értelmében az általános jövedelmi pótdadót csak 1876. január 1-jétől vezették be. Ebből Széll az 1876-os költségvetésben mintegy nyolcmillió forint bevételre számított. A többi, 1875-ben bevezetett (illetve módosított) adó hatálya viszont 1875. január 1. volt, tehát már tárgyévre vonatkoztak. Sor került a kereseti adó újraszabályozására. További új, egyenes adónemként ekkor vezették be az ún. „fényűzési” adót, a bányaadót, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adóját, a tőkekamat- és járadék-, a szállítási, valamint a vadászati és fegyveradót. Megindították az új földadókataszter-felmérés munkálatait is.

Jóval nehezebbnek ígérkezett a közvetett adók reformja, mert azokat a magyar kormány nem szabályozhatta kizárólag a saját szájíze szerint. Közismert módon az Ausztria és Magyarország közötti vám- és kereskedelmi szövetség értelmében a Monarchia egésze egy vámterületet képezett. A vámbevételeket teljes mértékben a közös költségek fedezésére fordították. A vámunió viszont a fontosabb közvetett adók egységes szabályozását is maga után vont, hiszen belső vámhatár hiányában nemkívánatos következményekkel járt volna, ha a termékek árába épülő fogyasztási, valamint jövedéki adók értékei a két országban eltérnek egymástól. A vám- és kereskedelmi szövetségről szóló törvény ezért felsorolta azokat a közvetett adónemeket (só- és dohányjüvedék, valamint a cukorra, sörre és égetett szeszer kivetett adók), amelyek „mindkét államterületen e szerződés ideje alatt egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint fognak kezeltetni”, továbbá úgy rendelkezett, hogy az így megalkotott adótörvények „ismét csak közös egyetértéssel, törvényes úton változtathatók meg”.

A vámok és a fenti közvetett adók mértékének újraszabályozását tehát csak az osztrák kormánnyal együttműködve lehetett megoldani. A cukor- és a szeszadóról szóló törvényeket végül 1878 februárjában, az új vám- és kereskedelmi szövetséggel kapcsolatos törvénycsomag részeként szavazta meg az országgyűlés. A borra és húsról szóló adó módosításáról viszont már 1875-ben döntöttek. Az 1876. évi IV. törvénycikk a dohánytermékek után fizetendő illeték mértékét növelte meg. Széll tehát a közvetett adókból is szeretett volna minél nagyobb állami jövedelemre szert tenni, az adórendszer szerkezeti átalakítása során a bevételek súly-

WENCKHEIM BÉLA

pontját azonban végül csak az 1880-as évek második felére sikerült áthelyezni a közvetett adókra.

Széll a pénzügyi adminisztráció és az adóztatás hatékonyabbá és pontosabbá tételét, az adóhátralékok behajtásának szigorítását is programja markáns részévé tette, hiszen a törvények által előírt adókat be is kellett szedni. Ezen a téren bőven volt hová fejlődni, a magyar társadalom adózási morálja ugyanis nagyon alacsony szinten állt. „Az akkori generáció perhorreszkált minden adót, [...] s személyes bántalomnak vette a fizetési kötelezettséget. Virtust csinált belőle, ha kijátszhatja az adószedőt.” Az 1870-es években az egyenes adók mintegy felét csak erőltetett behajtás és végrehajtás útján lehetett beszedni. A közadók kezeléséről szóló, 1876. évi XV. törvénycikk igyekezett a fenti problémát orvosolni.

A fenti intézkedésekkel sem sikerült Széllnek teljesen megszüntetnie, csak jelentős mértékben csökkentenie a hiányt. Egyrészt emiatt, másrészt a korábbi adósságok kiváltása céljából ő is kölcsön felvételére kényszerült. Már 1875 szeptemberében bejelentette, hogy mielőbb konverzálni szeretné az őséges időkben kedvezőtlen feltételekkel felvett 153 milliós hitelt, lehetőleg járadékkölcsönné alakítva azt. Az 1875. december 6-i minisztertanácsban Széll bemutatta a tárgyalásai eredményeként már megkötött hitelszerződést és az azzal kapcsolatban betervezni kívánt törvényjavaslatát egy 80 milliós járadékkölcsön felvételéről, amelyet a kormánytagok jóváhagytak, az országgyűlés pedig rövidesen megszavazta a javaslatot. A magyar állam 80 millió aranyfo-

rint névértékű, 6%-os kamatozású járadékkötvényt bocsátott ki, két részletben, amelyeket a nemzetközi tőkepiacra kívánt elhelyezni.

Összességében megállapítható, hogy Magyarország pénzügyei Széll Kálmán miniszteri időszaka alatt kedvező fordulatot vettek. Az államháztartási hiány 1874-ben mintegy 61,5 millió forintra rúgott. A deficit Széllnek sem sikerült megszüntetnie: 1875-ben 7,9; 1876-ban 31,3; 1877-ben pedig 26,5 millió mínusz mutatkozott. A rendkívüli közösügyi kiadásokat (31,9 millió) nem számolva az 1878-as év 27 milliós hiánnyal zárult. A deficit tehát 1876–1878 között végig jelentős maradt, Széll miniszterségének pozitív hatásai (adóreform, takarékoság, korábbi hitelek konverziója) azonban ettől függetlenül is érvényesültek, ő maga is úgy gondolta, hogy politikájának sikerei igazán az 1880-as évekre értek volna be. Ezt azonban már nem várta meg, ugyanis sokak meglepetésére 1878 nyárutóján Széll saját maga vetett véget miniszterségének. A közvélemény szemében váratlannak tűnő lemondás indítékai természetesen már hosszabb ideje megvoltak.

A BOSZNIAI VÁLSÁG

Mindazonáltal a kormány helyzete – Széll sikeres pénzügyminiszteri működésétől függetlenül – az év során egyre nehezebbé vált, és a folyamat még jóval Bosznia és Hercegovina megszállásának elindítása előtt kezdődött; az okkupáció hónapjai tulajdonképpen már a végkifejtet jelentették.

Az új vám- és kereskedelmi szövetség, illetve az új jegybankszabadság politikai és gazdasági tekintetben is lényegesen alulmúlta az előzetes elvárásokat. A kudarc hatására sok csalódott képviselő kilépett a Szabadelvű Pártból, a korábbi 80%-os többség kezdett lemorzsolódni. Már 1876 májusában a gazdasági kiegyezési tárgyalások első sikertelenségei miatt kilépett egy jelentősebb csoport (kb. 70-75 fő) Simonyi Lajos exminiszter vezetésével, akik Független Szabadelvű Párt néven alakítottak frakciót a képviselőházban. Őket 1878 februárjában, az új vám- és kereskedelmi szövetséggel kapcsolatos törvényjavaslatok parlamenti tárgyalása után követte egy újabb, mintegy 20 fős disszidenscsoport, tagjai között Szilágyi Dezsővel, Kerkapoly Károllyal, Horánszky Nándorral és Pulszky Ágosttal. Ezek

a laza pártalakulatok 1878. április 12-én egyesültek a Jobboldali Ellenzékkel, s az így megalakuló, mintegy 115 főt a sorai között tudó új pártot Egyesült Ellenzéknek nevezték el. Persze ez az elvileg a kiegyezés alapján álló csoport közel sem volt homogén, a függetlenségek csak „habarékpártnak” nevezték.

Az egyéni pártváltások, ki- és visszalépések is gyakoriak voltak, emiatt nehéz 1878 tavaszán a pontos pártarányokat meghatározni. Annyi viszont bizonyos, hogy a kormánypárt most már jobb- és baloldaltól is jelentős létszámú ellenzékkel nézett szembe, képviselőinek száma mintegy 235-240 főre apadt. Ráadásul a megmaradt szabadelvű honatyák támogatása sem volt magától értetődő, sem az új gazdasági kiegyezési törvényjavaslatok, sem a külpolitikai kérdések tekintetében. Ilyen körülmények között a keleti válság kiéleződése komoly veszélyt jelentett a kormány számára, ugyanis a legnehezebb hóna-

pok (1878 első fele) egybeestek a gazdasági kiegyezési törvényjavaslatok képviselőházi vitájával.

A Monarchia 1875 előtt konzervatív töltetű status quo balkáni politikát folytatott, nem utolsósorban azért, mert ennek volt első támogatottsága: mind a magyar, mind az osztrák kormány ellenezte volna a nagyobb aktivitást. Az 1875-ben kezdődő keleti válság következtében azonban a magyar közvélemény a továbbiakban már nem helyezte a Monarchia tartózkodó külpolitikáját, erőteljesebb érdekérvényesítést, Oroszországgal szembeni – akár fegyveres – fellépést szeretett volna, és nyíltan törökbarát volt, Törökország területi integritását meg kívánta őrizni. A Monarchia diplomáciájának irányítói viszont 1875 elején éppen a magyar közvéleménnyel ellentétes irányba mozdultak el.

Már a budapesti pártfúzió előtt, az 1875. január 29-i, Ferenc József, Andrássy és a legfelső katonai vezetők rész-

vételével tartott titkos tanácskozáson eldőlt, hogy a Monarchia megpróbál Törökország rovására balkáni területekre szert tenni. Andrássy külügyminiszterként éppen azért szorgalmazta a mielőbbi pártfúziót, hogy adott esetben a Monarchia energikusan léphessen fel a Balkánon, ehhez ugyanis szüksége volt egy stabil magyar kormányra. A Tiszakormány számára fel volt adva a lecke: a nyilvánosság előtt ugyanis fel kellett sorakoznia a Bécsben egyeztetett külpolitikai irányvonal mögé, és idehaza meg kellett védenie azt az ellenzék támadásaitól, még akkor is, ha azzal maga sem értett feltétlenül egyet. Például Bosznia-Hercegovina megszerzését a közvélemény mellett Tisza sem akarta, idehaza mégis támogatóan nyilatkozott, és régi harcostársait is azzal nyugtáta, hogy az okkupáció egyáltalán nem lesz káros Magyarországra nézve. A gyakori interpellációkra reagálva Tisza „élesen beszélt, ha ez szükséges volt, kon-

Szell Kálmán utódai

TISZA KÁLMÁN

pénzügyminiszter:

1878. október 11.–1878. december 5.

1887. február 11.–1889. április 9.

SZAPÁRY GYULA

pénzügyminiszter:

1878. december 5.–1887. február 11.

ciliánsan, ha ez lehetőnek látszott, de mindig eltalálta azt a hangot, amellyel meg tudta akadályozni, hogy a népmozgalom megzavarja Andrássy terveit”.

Az oszmán seregek felett aratott átütő orosz győzelem után, 1877. december 16-án nagyszabású tömegmozdulásra került sor Budapesten. Miután mindinkább egyértelművé vált a kívülállók számára is, hogy a Monarchia Bosznia, Hercegovina és esetleg további török területek elfoglalására készül, a függetlenségi ellenzék által szervezett népgyűlés fegyveres beavatkozást sürgetett Oroszország ellen az Oszmán Birodalom integritásának megóvása érdekében. Este a katonaság bevetésével kellett helyreállítani a rendet az utcákon. Ezek után a kormány a fővárosban és vidéken is korlátozta a gyülekezési szabadságot.

A Monarchia 1878 februárjában állt legközelebb a háborúhoz. A február 24-i közös minisztertanácson Andrássy Gyula

és Tisza Kálmán a magyar közvéleményt képviselve az oroszokkal szembeni fegyveres fellépést szorgalmazta. A minisztertanács többi résztvevője azonban a háború ellen szavazott. Andrássy érveit magáévá téve február 7-én még Ferenc József is az oroszok elleni gyors és teljes erőbedobással történő támadást indítványozta – még hozzá a két parlament kikerülésével –, február 24-re azonban ő is megváltoztatta korábbi álláspontját. Ebben bizonyára a rideg számok józanító hatása is fontos szerepet játszott.

Arthur von Bylandt-Rheidt közös hadügyminiszter szerint a haderő teljes mozgósításához és a felduzzasztott sereg háromhavi fenntartásához 310 millió forintra lett volna szükség. Leopold von Hofmann közös pénzügyminiszter közölte, hogy ezt az összeget csak fedezetlen kölcsönök felvételével lehetne előteremteni, és mindenképpen szükséges a két parlament jóváhagyása. Véleménye szerint a Monarchia csak úgy

vállalhatott volna háborút, ha azt a szövetségesként számításba jövő Anglia finanszírozza. Az angoloktól azonban nem érkezett Bécsbe kielégítő válasz, így a február 24-i közös minisztertanácson – a birodalom rossz anyagi helyzetére hivatkozva – már az uralkodó is ellemezte a háborút. Döntés született arról, hogy a Monarchiának egy európai konferencián kell érvényesítenie balkáni érdekeit, valamint felhatalmazást szereznie Bosznia és Hercegovina megszállására. A résztvevők elhatározták, hogy az akció költségeire márciusban 60 millió forint hitel felvételéhez fognak engedélyt kérni a delegációktól.

AZ OKKUPÁCIÓ

Március elején Hofmann mellett Széll Kálmánt és osztrák kollégáját, Sisinio de Pretis-Cagnodo báró pénzügyminisztert is bevonták a tanácskozásba, ugyanis fe-

WEKERLE SÁNDOR
pénzügyminiszter:

1889. április 9.–1895. január 15.
1906. április 8.–1910. január 17.
1917. szeptember 16.–1918. február 11.

LUKÁCS LÁSZLÓ
pénzügyminiszter:

1895. január 15.–1905. június 18.

dezetet kellett találni a 60 milliós, „előre nem látott rendkívüli hadi költség” címén igényelt kölcsönre. Mindannyian aggályaiknak adtak hangot, és végül salamoni döntést hoztak: a delegációk előtt kerülni kell a hitel fedezetének kérdését, arról majd később határoznak. A magyar delegáció ellenzéki tagjai biztosítékot szerettek volna Andrásstól, hogy a kért összeget nem Bosznia és Hercegovina megszerzésére fogják fordítani. A külügyminiszter viszont minden ilyen indítványt határozottan visszautasított, amiből mindenki levonhatta a következtetést. Andrassy – saját fontosságának tudatában – felvetette a bizalmi kérdést, mire a magyar delegáció tüntető egyhangúsággal megszavazta a kért összeget. A magyar országgyűlés május 20-ra elfogadta a hitelre vonatkozó törvényjavaslatot. A 60 millió Magyarországra eső része a kvóta (31,4%) értelmében 18 840 000 forintot tett ki, amelyet Széll 6%-os kamatozású aranyjárdék-kötvények értékesítése, valamint egyéb hitelműveletek útján vélt finanszírozhatónak. Miután június 8-án az osztrák parlament is megszavazta a hitelt, Ferenc József már másnap elrendelte az okkupáció végrehajtására kijelölt seregtestek mozgósítását, hadi létszámra emelését, az osztrák–magyar–török határt azonban csak július 29-én lépték át a csapatok.

A berlini kongresszus (1878. június 13.–július 13.) kezdetének napján a kormány arra kérte a királyt, hogy idő előtt és lehetőleg személyesen rekkesse be az országgyűlést, aminek Ferenc József június 30-án eleget tett. Így a Bosznia-Hercegovina, valamint a novibazári szandzsák megszállására vonatkozó mandátumot csak az október végén összeülő új országgyűlés tudta tárgyalni. Hasonló volt a helyzet Ausztriában is, ahol a külpolitikai fejlemények már a nyár elején kormányválságot okoztak: Adolf von Auersperg kabinetje július 1-jén lemondott, a Reichsrat szünetelt, és csak október 19-re hívták össze.

Tisza a választásokat is igyekezett mielőbb lebonyolítani, mégsem sikerült azokat az okkupációs hadműveletek megindítása (július 29.) előtt megtartani. Így az augusztus 5. és 14. között megrendezett választásokra már a boszniai veszteségekről szóló hírek is rányomták bélyegüket, különösen a maglaji és a tuzlai kudarc váltott ki heves reakciókat országszerte. A Szabadelvű Párt mandátumainak száma az 1875-ös választásokon szerzett 332-höz képest 93-mal, 239-re csökkent. A kormánypárti

többség tehát 58%-ra apadt, pedig Tisza igazán nem sajnálta a pénzt a jelöltek támogatására. Először maga Tisza is alulmaradt Debrecenben, és végül Sepsiszentgyörgyön szerzett mandátumot, Széll Kálmánt viszont ismét megválasztották Szentgotthárdon.

MIÉRT MONDOTT LE?

Mindenki sejthette, hogy a Bosznia és Hercegovina megszállásához szükséges rendkívüli kiadások veszélyeztetik Széll addigi eredményeit, tüntetőlegesen lemondása mégis általános megdöbbenést keltett, pedig már szeptember elejére megérlelődött benne a lemondási szándék. Úgy tűnik, távozása háttérben két ok állt: a hadügyi vezetés – szerinte – túlzó anyagi követelése, valamint feltételezett további hódító törekvései, amelyeknek mindenképpen gátat szerezni kellett volna szabni. De a kettő közül vajon melyik volt a nyomósabb indok?

Széll Kálmán a századfordulón, miniszterelnöki éveiben másként emlékezett vissza a történetekre, mint ahogy azok Széll 1878. nyári-ősi leveleiből, illetve a közös és magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvekből kirajzolódni látszanak. Halász Imrének a *Nyugat* 1915/17-es számában írt cikkéből, Szilágyi Dezső beszédeinek 1906-ban megjelent első kötetéből, Klein Ödön 1922-ben megjelent munkájából és Wertheimer Ede Andrassy-monográfiájából is – minimális eltérésekkel – ugyanaz az eseménysor elevenedik fel. Eszerint Széll Kálmán az okkupációt nem ellenezte, a költségek miatt sem háborgott, viszont amikor tudomására jutott, hogy a telhetetlen katonai vezetők egészen Szalonikiig akarják folytatni a hódítást, tiltakozásul lemondott, és ezzel megmentette a Monarchiát a biztos összeomlástól. Az információk forrásaként a szerzők/szerkesztők minden esetben magát Széll Kálmánt jelölték meg. Természetesen a kortársak között is voltak olyanok, akik óvatosabban fogalmaztak, mint például 1915 novemberében Lukács László, aki inkább az okkupáció magas költségeire helyezte a hangsúlyt.

Elsődleges források sajnos csak nagyon korlátozottan állnak rendelkezésünkre a lemondás valós történetének feltárásához, viszont ezekből is egyértelműen kiderül, hogy a Széll által a századforduló éveiben elmondottak több ponton nem állják meg a helyüket.

A pénzügyminiszter lemondásáról Tisza Kálmán az 1878. szeptember 29-i

minisztertanácson értesítette a magyar kormány többi tagját. A miniszterelnök tájékoztatása szerint Széll már szeptember 7-én levelet küldött neki Ostendébe (Tisza ott töltötte nyári szabadságát a családjával), amelyben jelezte azt a szándékát, hogy „miután ő a Bosznia occupatiojából felmerülő költségek miatt az államháztartás költségeinek fedezését maga részéről lehetetlennek tartja, beadja lemondását”. Ezt a levelet Tisza csak hazaérkezése után kapta meg. Bécsben azonban szeptember 15-én személyesen is találkoztak, ahol a pénzügyminiszter szóban tájékoztatta szándékáról. Tisza természetesen próbálta maradásra bírni Széllt. Felhívta a figyelmét, hogy lemondásával az egész kormányt magával rántja. Azt javasolta, beszéljenek Ferenc Józseffel a költségek csökkentése érdekében, illetve a 60 millió feletti összeget közös kölcsön felvételével próbálják meg fedezni. Mindez mutatja, hogy a kialakult helyzetet illetően Széll és Tisza nézetei inkább gyakorlati, mintsem elvi szinten ütköztek. Széllt azonban nem lehetett szándékától eltéríteni, ezért Tisza a teljes kormány lemondását javasolta a minisztertanácsnak, amivel a többiek egyetértettek.

S. Halász Teréz hosszasan idézi Széll szeptember 20-i, Tiszához írott levelét, amelyben hivatalosan is megerősíti szándékát. „A szerencsétlen boszniai okkupáció, mely ellen mindig oly erősen ki keltem, tönkreteszi az országot. [...] kijelentettem számtalanszor, hogy 30 milliónál túl én előteremteni nem vagyok képes bírom a magam módja szerint, nem akarom előteremteni a további szükségletet, sőt a novemberit sem, mert én csak desperátus pénzügyi rendszabályok lehetőségét látom már; ezekhez pedig én nem nyúlok. Augusztus 19-én el nem mehettem, mert a ház égett. Most van a perc. És én végleg határoztam.”

Tisza minisztertanácsi beszámolójából és Széll leveléből tehát kitűnik, hogy későbbi állításával szemben a pénzügyminiszter korábban is kikelt a megszálláshoz szükséges összegek miatt. Nem a hadműveletek végének közeledtével, hanem már augusztus 19-én megfordult fejében a lemondás, és szeptember 7-re végleg el is határozta magát.

Egy másik, Széll által Ghyczy Kálmának küldött, 1878. október 27-i (tehát egy hónappal a lemondás után kelt) levél is a fenti következtetéseket erősíti meg, bár ebben a levélben már felfedezhetünk Széll részéről némi mentegetőzést, hogy szándékával félrevezették őt.

BOSZNIA ÁRA

A közös minisztertanácsi jegyzőkönyvekből inkább az derül ki, hogy mind Andrássy, mind a katonai vezetők valóban abban a meggyőződésben voltak, hogy 79 000 katonával el lehet foglalni Bosznia-Hercegovinát. Augusztus elején azonban a kezdeti kudarcok hatására rádőbbsentek, hogy az akcióhoz nem a kellő nagyságú haderővel kezdtek hozzá. Augusztus 13-án újabb kettő, augusztus 19-én pedig még további négy hadosztály bevetését határozták el. Ezekkel az intézkedésekkel a Bosznia-Hercegovina megszállására mozgósított sereg létszáma meghaladta a 270 000 főt. Mindezt már nem lehetett a 60 milliós hitelből finanszírozni. Bylandt-Rheidt közös hadügyminiszter erről tájékoztatta is augusztus 19-én az egybegyűlteket. Számításai szerint összesen 81-82 millió forintra lett volna szükség. Az osztrák miniszterek, bár nem örültek a fejleményeknek, támogatták ezt, mert meg akarták előzni a hadsereg fiaskóját. Andrássy és a magyar kormány tagjai viszont nem értettek egyet a fokozott erőfeszítés szükségességével, és az összeg is aggasztotta őket – különösen Széllt, aki azt kérte, maradjanak a már addig is mozgósított csapatoknál. Ferenc József azonban határozottan állást foglalt a hadsereg igényeinek kielégítése mellett, és a kormányokra rótt a kívánt összegek előteremtését.

A fejlemények nagyon nyugtalanították Széllt. Wenckheim Béla király személye körüli miniszter szeptember 2-án Széllnek küldött levele legalábbis enged következtetni: „*Tudom jól, mennyi gondot és álmatlan éjszakát okoz neked a 7 millió többletnek előteremtése – sed quid deinde [Mi jöhet még?]*” A kívánt összeget Széll végül a közös kormány rendelkezésére bocsátotta, viszont – mint Tisza beszámolt róla – szeptember 7-re már elhatározta, hogy lemond.

A szeptember 17-i bécsi közös miniszteri konferencián – amelyen a megszállt sereg kiadásainak novemberi, decemberi, valamint 1879. első félévi fedezetéről tárgyaltak – hasonló jelenet játszódott le. Bylandt-Rheidt előterjesztette a hadsereg igényeit: november–decemberre további 30 millió forintot követelt. Az újabb költségekhez már az osztrák miniszterek sem tudtak hozzájárulni. Széll Kálmán közölte: teljesen mindegy, hogy a végső summa néhány millióval több vagy kevesebb lesz-e, mert a magyar kormány amúgy sincs abban a helyzetben, hogy a továbbiakban ilyen nagyságú összege-

ket előteremtjen. Ő mindig is figyelmeztetett arra, hogy a Monarchia nem vállalhat magára tartós megerőltetéssel járó akciót, a jelenlegi helyzetet pedig kilátástalannak érzi. Széll a vita során később is kijelentette, hogy a magyar államháztartás kimerült.

Hiábavaló volt azonban minden érvelés, az uralkodó határozott állásfoglalása már az elején eldöntötte a vitát. Mint mondta, „*az összeg nagyságáról lehet ugyan vitatkozni, de arról, hogy azt elő kell-e teremteni, nem*”. A feszültség az egyébként igen „tapintatosan” megszerkesztett jegyzőkönyvből is kiolvasható, ugyanis Széll tovább ellenkezett az uralkodó határozott álláspontjával. Végül Ferenc József kijelentette, hogy a pénzügyminiszter felelőssége annak kitalálása, hogy a magyar kormány milyen módon tudja a pénz előteremteni, de azt a közös hadügyminiszter rendelkezésére kell bocsátani. Az uralkodónak abban természetesen igaza volt, hogy végzetes következményekkel járt volna, ha a Monarchia nem tudta volna kellő határozottsággal végrehajtani a Berlinben vállalt feladatot.

Ami a katonai vezetők túlzott expanzív törekvéseit illeti, valóban mutatkozik szándék Bosznia-Hercegovinán és a novibazári szandzsákon túli balkáni területek megszerzésére. A keleti válság során különösen Albrecht főherceg (a hadsereg főfelügyelője) és Friedrich von Beck (Ferenc József katonai kabinetirodájának vezetője) járt élen e tekintetben. Az ilyen ambíciókat azonban a közös minisztertanácsokon a diplomáciai szempontok és a pénzügyi feltételek hiányának hangoztatásával mindig sikerült kordában tartani. A kínkeserves boszniai pacifikálás tapasztalatai 1878. augusztus végére a korábban még nagy terveket szövő katonákat is kijózanították, nemcsak a nagyszabású déli hadjáratról, hanem a novibazári szandzsák Boszniához hasonló módon történő megszállásáról is letettek. Szeptember 7-én az uralkodó, Andrássy és a katonai vezetők részvételével tartott titkos megbeszélésen a szandzsákkal kapcsolatban úgy határoztak, hogy a Monarchia Berlinben kapott jogait ugyan fenn kell tartani, de az akciót egyelőre elhalasztják.

Bár a Monarchia csapatai augusztus 19-én elfoglalták Szarajevót, ezzel még korántsem uralták Boszniát, az ellenállók továbbra is jelentős erőt képviseltek, szeptember elején mintegy 65 000 főre tehető a számuk. Legyőzésüket a különösen kedvezőtlen terepviszonyok és az utánpótlás akadozása is nehezítette, a

Monarchia részéről tehát indokolt volt a harcoló alakulatok számának jelentős növelése. A megerősített sereggel október végére sikerült az utolsó ellenállási góccokat is felszámolni, novembertől pedig megkezdődött a csapatok számának csökkentése.

Izgalmas és nem egyértelműen válaszolható kérdés, hogy a további balkáni hódításokról Széll által 20-30 évvel később előadottakban vajon mennyire hihetett ő maga. Nem Széll Kálmán volt ugyanis az egyetlen, aki 1878 őszén aggodott a katonai párt feltételezett tervei és lobbijereje miatt. A magyar kormány pénzügyminisztere azonban a jól informált emberek közé tartozott, maga is jelen volt több fontos megbeszélésen, ahol a berlini megállapodások pontos betartásának szükségességéről született megállapodás. Érdekes, hogy Széllben éppen azokban a hetekben (augusztus végén, szeptember elején) érlelődött meg a lemondás szándéka, amikor a hadsereg vezetői sorra letettek kockázatos terveikről. Úgy tűnik, hogy a pénzügyminiszter a kétségtelenül kritikus helyzetet még a valóságosnál is borúsabban látta. Érthető módon emberileg is megviselhette, hogy látta veszélybe kerülni az államháztartás konszolidációjáért folytatott hároméves kemény munkájának eredményeit.

Első pillantásra úgy tűnt, hogy Széll távozása további nehézségeket zúdít Tisza és a kormány nyakába, valójában azonban éppen az ellenkezője történt. A pénzügyminiszter kiválása alapos indokot nyújtott az egész kabinet leköszönésére, amelyet a király el is fogadott. Az októberben megnyíló országgyűlésre az ellenzék a nyári „alkotmánytiprások” miatt ösztűzzel készült, hivatalban lévő kormány hiányában azonban nem volt kire löni. Széll az októberben megnyíló országgyűlésen nem jelent meg, csak több mint egy év elteltével, az 1880-as költségvetés vitájában szólalt fel újra, és közben az üléseken sem vett részt.

A viharfelhők elvonulása után, december 5-én Ferenc József ismét a Tiszakormányt nevezte ki. Széll helyét a pénzügyminisztérium élén Szapáry Gyula gróf vette át. Bosznia és Hercegovina megszállása a Monarchia mindkét országában belpolitikai válságot eredményezett és a vártnál sokkal nagyobb katonai és anyagi erőfeszítést igényelt. Végül azonban sem Ausztria, sem Magyarország nem rokkant bele, a sikeres akcióval viszont a Monarchia bizonyította életképességét, és megőrizte nagyhatalmi státuszát. ♦